

УДК 32.019:321.21

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.27>

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Григорій Буканов

*Національний університет «Запорізька політехніка»,
юридичний факультет, кафедра конституційного, адміністративного та трудового права
вул. Жуковського, 64, 69011, м. Запоріжжя, Україна*

В статті розглянуто особливості громадянського суспільства як суб'єкта реалізації політичних комунікацій в українському громадсько-політичному просторі в умовах воєнного стану. Громадянське суспільство не має однакової цінності для усіх сучасних теорій демократії. В залежності від моделі демократії змінюється підхід до місця і ролі громадянського суспільства, його структури та функцій: «теорії плюралістичної, соціалістичної, деліберативної, корпоративної демократії визнають громадянське суспільство невід'ємним актором демократичного процесу, що безпосередньо реалізує політичні функції або виступає активним посередником у політичному дискурсі; у теоріях ліберальної демократії, демократії участі, елітарної демократії громадянське суспільство є цінним, насамперед, в частині розвитку окремих складових демократичного процесу». Визначено, що політична комунікація в сучасному громадсько-політичному просторі виступає як двостороння комунікаційна взаємодія політичної влади, органів державного управління, громадян і громадянського суспільства з метою легітимації політичної влади, підтримки стабільності політичної системи і прийнятті консенсусних державно-політичних рішень. Доведено, що основою функціонування сучасної демократичної системи політичного і соціального управління є ефективна і налагоджена політична комунікація між політичною владою і громадянським суспільством, яке виступає суб'єктом владних відносин через деліберацию (обговорення) актуальних суспільно-політичних проблем і політичну участь в прийнятті державно-політичних рішень. За результатами експертного опитування визначено, що після початку повномасштабної російсько-української війни рівень політичної комунікації влади і громадянського суспільства знизився, а чинниками підвищення її ефективності (в порядку значимості) є: фактори, пов'язані із прозорістю, доступністю політичної інформації і правом на свободу слова; унормування політичної комунікації в інтернет-середовищі; нормативно-правові чинники.

Ключові слова: комунікативна взаємодія, політична комунікація, політична влада, громадянське суспільство, громадсько-політичний простір, деліберация, деліберативна демократія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасному українському громадсько-політичному просторі набуває особливого значення налагоджена взаємодія держави і суспільства як система комунікацій між органами державного управління та політичною владою і громадянським суспільством як об'єднань громадян за принципом самоорганізації і мобілізації через комунікацію.

Сучасний громадсько-політичний простір, і політика взагалі, представляє собою простір насамперед інформаційно-комунікаційний, який виступає, на думку К. Дойча [1, с. 88], як система взаємодій і взаємовпливів політичних суб'єктів і громадян через комунікацію та інформаційний взаємообмін, що обумовлюють межі влади і підсилюють роль громадян і громадянського суспільства в прийнятті державно-політичних рішень. А отже, як зазначає Н. Луман, в сучасному інформаційному суспільстві саме інформація і комунікація стають механізмом реалізації і легітимації влади [2, с. 49]. Таким чином, політична

комунікація реалізує в сучасному суспільстві такі провідні функції як: легітимація політичної влади, підтримка стабільності політичної системи і принципів суспільного договору між державою і суспільством, консолідація різних соціальних спільнот і груп з різними політико-ідеологічними орієнтаціями, а громадянське суспільство виступає як суб'єкт політичної комунікації.

Громадянське суспільство в Україні проходить важкий шлях свого становлення і розвитку – починаючи з Революції Гідності, коли громадяни мобілізувалися з метою відстоювання власних прав і свобод, причому ця мобілізація відбувалася як самоорганізація людей в протестному виступі, а повномасштабна російсько-українська війна ще більше активізувала процес самоорганізації громадянського суспільства задля відстоювання незалежності, суверенітету і державності, що дозволило відбити перший наступ РФ через підтримку ЗСУ. Тому виникає необхідність дослідження ролі громадянського суспільства і його інституцій як суб'єкта реалізації політичних комунікацій в умовах війни, що триває.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій щодо проблем політичної комунікації слід виділити наукові розробки і праці таких зарубіжних і вітчизняних авторів, як: М. Ажажа, А. Акайомова, Б. Ю. Бокоч, Д. Брайант, А. Вайєр, Н. Віннер, Т. Воронова, Ю. Габермас, К. Дойч, В. Дабіжа, А. Данько-Сліпцова, Д. Істон, П. Лазарсфельд, Г. Лассвел, О. Максимович, М. Остапенко, Л. Пай, І. Проноза, О. Рафальський, Л. Тесфайє, Дж. Фішкін, О. Шиманова-Стефанишин, Т. Шлемкевич, С. Шрам, І. Цікул, та багато інших.

Концептуальні положення і сутнісно-змістові особливості громадянського суспільства розкрито в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Зокрема, проблематику громадянського суспільства в різних аспектах досліджують такі вітчизняні науковці, як Т. Андрійчук, В. Горленко, В. Денисенко, А. Карась, А. Колодій, Т. Краснопольська, П. Любченко, А. Матійчик, А. Миколаєць, М. Михальченко, В. Полохало, В. Степенанко, С. Третяк, Г. Шаульська та інші. Серед теорій західних авторів слід відзначити концепції Дж. Александера, Е. Арато, Ю. Габермаса, А. Грамші, Дж. Грей, Дж. Коєна, Н. Розенблум, М. Уольцера та інших.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – визначити роль громадянського суспільства як суб'єкта реалізації політичних комунікацій в українському громадсько-політичному просторі в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному політичному дискурсі існує багато визначень поняття «політична комунікація», інтерпретація якого залежить від теоретико-методологічного підходу і політологічної наукової школи, але в цілому науковці визначають політичну комунікацію як взаємообмін політичною інформацією між комунікантами (політичними суб'єктами) і адресантами (громадянами). Класичним вважається визначення, надане представником французької школи Р.-Ж. Шварценбергом, – це «процес передачі політичної інформації, за допомогою якого інформація циркулює між елементами політичної системи, а також між політичною і соціальними системами. Безперервний процес обміну інформацією здійснюється як між індивідами, так і між тими, хто управляє, і тими, ким управляють, з метою досягнення згоди» [1, с. 89].

На думку В. Дабіжи, «політичні комунікації – це складна сукупність процесів, методів, актів, циркуляції, передачі, обміну та взаємодії між різними елементами політичної системи: державою, політичними силами, громадянським суспільством, групами населення та індивідами тощо, яка формує напрямки цивілізаційного розвитку людства» [6, с. 177]. Системну політичну комунікацію Ю. Тищенко визначає «як процес, що охоплює політичну сферу життя людини, за посередництвом якого відбувається спілкування між

органами влади, політичними партіями, громадськими організаціями і рухами, посадовими особами, виборцями, населенням. Налагодження та відтворення комунікаційних процесів між політичними партіями та виборцями, інформованість виборців про діяльність політичних партій сприяють легітимації політичних утворень у суспільстві, що є невід'ємною частиною інституалізації демократії та її консолідації» [13, с. 10]. І. Проноза визначає провідні аспекти інтерпретації політичної комунікації, як: публічна дискусія, комунікативна дія і процес, елемент політичної системи, інструмент впливу на суспільство [11, с. 76–77].

Вдалим визначенням є інтерпретація поняття, надане Я. Попович і В. Маракінім: «комунікативний процес взаємообміну політичною інформацією і трансляції політичного дискурсу серед політичних суб'єктів, органів державного управління, громадянського суспільства, спрямований на досягнення консенсусу в прийнятті політичних і управлінських рішень, легітимацію влади і підтримку стабільності демократичної політичної системи через засоби масової комунікації, соціальні мережі Інтернету, неформальні контакти тощо» [14, с. 211]. В даному визначенні громадянське суспільство подається як структурний елемент політичної комунікації, яке виступає, з одного боку як адресант комунікативного процесу, з іншого – як комунікатор.

Класичні моделі політичної комунікації базуються на біхевіористській парадигмі «стимул – реакція» Г. Ласвела і передбачають насамперед вивчення комунікативного процесу як лінійного, монологічного, що звужує коло елементів політичної комунікації [7]. Сучасні моделі політичної комунікації переважно виступають нелінійними, де одним із головних елементів є зворотний зв'язок між комунікатором і адресантом, а тому політичну комунікацію трактують як двосторонній комунікативний процес, як інформаційний взаємобмін політичних суб'єктів, в якому громадянське суспільство виступає як політичний суб'єкт, що в процесі комунікації як з громадянами, так і владними структурами може суттєво впливати на прийняття актуальних державно-політичних рішень.

Основою функціонування сучасної демократичної системи політичного і соціального управління є ефективна і налагоджена комунікативна взаємодія держави і суспільства через діалог органів державної влади, посадових осіб та інституцій громадянського суспільства.

Наведемо деякі концептуальні визначення громадянського суспільства вітчизняних дослідників. Так, О. Скакун основною характеристикою громадянського суспільства визначає систему комунікативної взаємодії громадян і організацій, яка гарантована державою через законодавче забезпечення [12, с. 14]. А. Колодій інтерпретує громадянське суспільство як певну модель соціальної організації, характерними ознаками якої є: 1) суб'єктами взаємодії виступають вільні і рівноправні громадяни, що об'єднуються з метою вирішення суспільних проблем; 2) індивідуалізм і конкурентність цих громадян і їх об'єднань поєднуються із відносинами взаємної довіри і співробітництва, здатністю йти на компроміси і толерантністю [12]. Л. Лотюк у своєму визначенні підкреслює, що «саме суспільство вільних, активних і відповідальних особистостей і є реальне, існуюче, а не міфічне громадянське суспільство» [8, с. 79]. У своїй книзі «Громадянське суспільство та політична теорія» американські дослідники Е. Арато та Дж. Коен сформулювали певні уроки для сталих демократій та ліберальних країн: «по-перше, це дотримання концепції самообмеження; по-друге, презентовано уявлення про громадянське суспільство, яке складається не тільки з інститутів, але із соціальних рухів; по-третє, наголошено на орієнтації на громадянське суспільство як новій платформі для процесів демократизації; по-четверте, визначено вплив громадянського суспільства на соціум політичний та економічний; по-п'яте, запропоновано розуміння того, що звільнення громадянського суспільства не обов'язково є тотожним

створенню буржуазного суспільства» [10, с. 16]. Отже, як зазначають науковці, інститути громадянського суспільства також можуть виступати суб'єктами владних відносин, серед яких виділяють: громадські організації і об'єднання, незалежні ЗМІ і соціальні медіа, політичні партії, що не представлені в інститутах державної влади.

Т. Андрійчук зазначає, що громадянське суспільство не має однакової цінності для усіх сучасних теорій демократії. В залежності від моделі демократії змінюється підхід до місця і ролі громадянського суспільства, його структури та функцій: «теорії плюралістичної, соціалістичної, деліберативної, корпоративної демократії визнають громадянське суспільство невід'ємним актором демократичного процесу, що безпосередньо реалізує політичні функції або виступає активним посередником у політичному дискурсі; у теоріях ліберальної демократії, демократії участі, елітарної демократії громадянське суспільство є цінним, насамперед, в частині розвитку окремих складових демократичного процесу (захисту прав людини, здійснення громадського контролю за діяльністю політичних інститутів, формування політичної культури, укорінення демократичних цінностей, популяризація кращих практик участі у політичному процесі тощо)» [2, с. 14]. Виходячи з цього, особливого значення в контексті даного дослідження є інтерпретація поняття «громадянське суспільство» в контексті концепції деліберативної демократії (демократії «обговорення»), яка була послідовно обґрунтована Ю. Габермасом в теорії комунікативної дії. Ю. Габермас наголошує на тому, що громадянське суспільство формується завдяки політично активній частині громадян, які на основі принципів самоорганізації і комунікації (як дискусії і обговорення актуальних суспільно-політичних проблем), а «спільний горизонт інтерпретацій, усередині якого з актуальних приводів ведуться публічні суперечки про політичне саморозуміння громадян республіки» [4, с. 313] створюють умови для саморозгортання громадянського суспільства як асоціації автономних і вільних громадян, об'єднаних за принципом консенсусності щодо впливу на прийняття владою державно-політичних управлінських рішень. Таким чином, основою формування і існування громадянського суспільства є комунікація індивідів, які об'єднуються в спільноти, які Ю. Габермас визначив як «автономні громадськості». Причому такі «автономні громадськості знаходяться в постійній динаміці змін актуальних проблем, розвитку каналів комунікації і у виникненні нових форм комунікативної взаємодії і соціальних практик. З цього приводу автор зазначає: «Центри комунікації, що постійно ущільнюються, які виникають натуральним чином із мікросфери повсякденної практики, можуть розгортатися в автономні громадськості і затверджуватися як такі, що самоздійснюються, високорівневі інтерактивності лише в тій мірі, в якій життєвий потенціал використовується для самоорганізації та для самоорганізованого застосування засобів комунікації» [5, с. 355–356]. Отже, сучасне громадянське суспільство як система дискурсу комунікативного громадсько-політичного простору характеризується динамічністю, консенсусністю та раціональністю.

Підхід Ю. Габермаса виступив основою для розвитку деліберативної моделі демократії (демократії «обговорення»), в якій діалог і дискусія в громадсько-політичному просторі постає як ефективна демократична процедура, що відповідає на виклики сучасних соціальних змін. Тому деліберация (обговорення) як механізм політичної комунікації стає можливою за умов «використання розумної аргументації вільними і рівними громадянам, щоб створювати раціонально-критичну деліберацию, вільну від державних і корпоративних інтересів, що забезпечуватиме політичне залучення Іншого, спрямоване на розуміння і згоду, розумне і рефлексивне» [9, с. 83]. А згідно концептуальних положень теорії Ю. Габермаса виокремлюються три основні рівні політичної комунікації в деліберативному комунікативному процесі: 1) інституціоналізований дискурс державних інституцій;

2) комунікації в публічній сфері, опосередковані медіа; 3) комунікації на рівні громадянського суспільства [4]. Отже, в основі деліберативної демократії лежить політична комунікація в площині суб'єкт-суб'єктних комунікативних відносин між політичними суб'єктами і громадянським суспільством, а комунікативна взаємодія державної влади і громадянського суспільства дозволяє адаптивно реагувати на виклики соціальних змін і тенденцій суспільного розвитку, в тому числі і умовах воєнного стану.

Для оцінки стану реалізації політичних комунікацій між державою і громадянським суспільством, а також визначення чинників підвищення їх ефективності в умовах воєнного стану було проведено експертне опитування серед науковців в сфері політичних наук, які займаються вивченням проблеми взаємодії держави і суспільства у політико-комунікаційному вимірі (n=56, березень-квітень 2025 р.).

На рис. 1 представлено експертну оцінку стану реалізації політичних комунікацій між державою і громадянським суспільством до початку повномасштабної російсько-української війни і після.

Показники експертної оцінки вказують на те, що 54,4% опитаних експертів надають позитивну оцінку комунікативній взаємодії держави і суспільства в суспільно-політичній сфері до початку повномасштабної російсько-української війни, а після і під час війни цей відсоток значно знизився – до 41,5%. Можна казати про значні зміни у взаємовідносинах між громадянським суспільством і політичною владою в Україні, які спричинені факторами, пов'язаними з війною: по-перше, до війни інституції громадянського суспільства відігравали значну роль в державно-управлінських процесах, а їх діяльність широко висвітлювалася в засобах масової комунікації; по-друге, до початку широкомасштабної війни більшість громадських організацій займалися правозахисною, соціозахисною і освітньою діяльністю, під час війни більшість НГО перейшли на волонтерську діяльність і підтримку ЗСУ, внутрішню переміщенням особам (ВПО), постраждалим від війни громадянам, виконуючи переважно гуманітарні функції; по-третє, політична влада з початком війни об'єднала більшість ЗМК в єдиний інформаційний простір з метою запобігання ворожій пропаганди і дезінформації, впливу інформаційно-психологічних операцій рф; по-четверте, відбулася централізація державного управління в умовах воєнного стану, що відображається в єдиному векторі стратегічних комунікацій між всіма сферами суспільства.

Визначено також чинники підвищення ефективності політичної комунікації між політичною владою і громадянським суспільством в умовах воєнного стану (рис. 2).

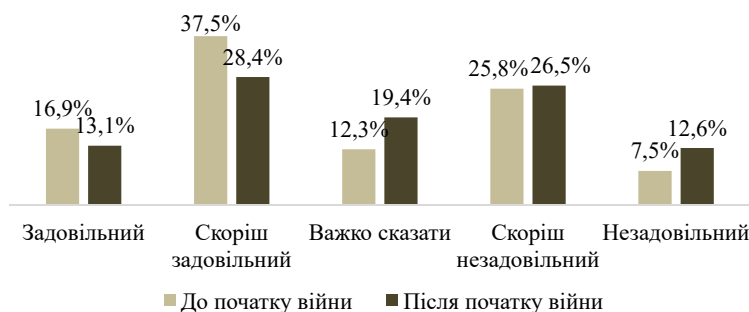

Рис. 1. Оцінка стану реалізації політичних комунікацій між державою і громадянським суспільством до початку повномасштабної російсько-української війни і після

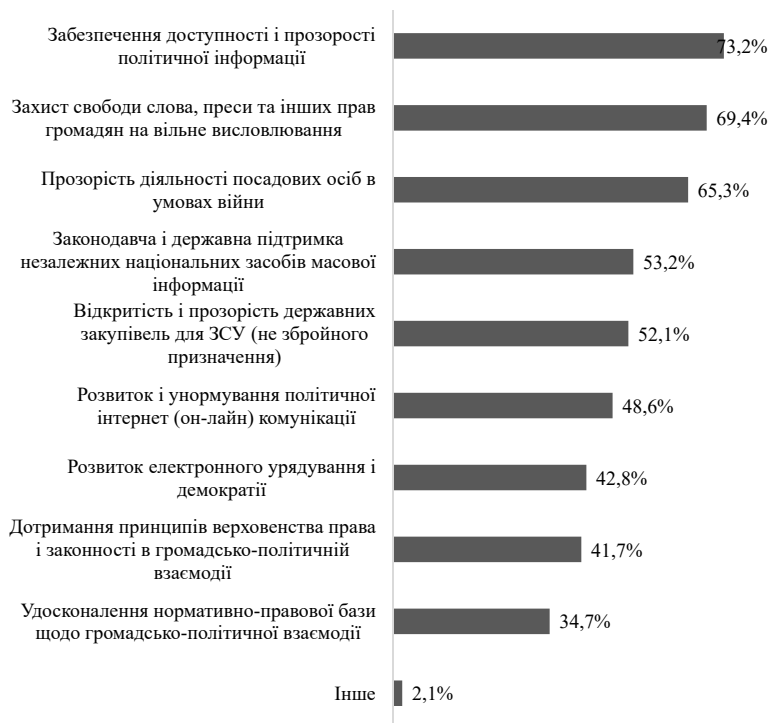

Рис. 2. Чинники підвищення ефективності політичної комунікації між політичною владою і громадянським суспільством в умовах воєнного стану (можна було обрати декілька варіантів)

Серед провідних чинників, які б сприяли ефективній і налагодженій комунікативній взаємодії політичної влади і громадянського суспільства, експерти виділили (в порядку значимості): 1) фактори, пов'язані із прозорістю, доступністю політичної інформації і правом на свободу слова (забезпечення доступності і прозорості (73,2%), захист свободи слова (69,4%), прозорість діяльності посадових осіб (65,3%), підтримка незалежних ЗМІ (53,2%), прозорість державних закупівель для ЗСУ (52,1%)); 2) унормування політичної комунікації в інтернет-середовищі (розвиток і унормування політичної інтернет-комунікації (48,6%), розвиток електронного урядування і демократії (42,8%)); 3) нормативно-правові чинники (дотримання законності в громадсько-політичній взаємодії (41,7%), удосконалення нормативно-правової бази (34,7%)).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, узагальнюючи результати дослідження, можна зробити наступні висновки:

– по-перше, політична комунікація в сучасному громадсько-політичному просторі виступає як двостороння комунікаційна взаємодія політичної влади, органів державного управління, громадян і громадянського суспільства з метою легітимації політичної влади, підтримки стабільності політичної системи і прийнятті консенсусних державно-політичних рішень;

– по-друге, основою функціонування сучасної демократичної системи політичного і соціального управління є ефективна і налагоджена політична комунікація між політич-

ною владою і громадянським суспільством, яке виступає суб'єктом владних відносин через деліберацію (обговорення) актуальних суспільно-політичних проблем і політичну участь в прийнятті державно-політичних рішень;

– по-третє, після початку повномасштабної російсько-української війни рівень політичної комунікації влади і громадянського суспільства знизився, а чинниками підвищення її ефективності (в порядку значимості) визначено: фактори, пов'язані із прозорістю, доступністю політичної інформації і правом на свободу слова; унормування політичної комунікації в інтернет-середовищі; нормативно-правові чинники.

Перспективним напрямком подальших досліджень є визначення напрямків і чинників формування моделі політичної комунікації в громадсько-політичному просторі у період післявоєнного відновлення України.

Список використаної літератури

1. Акайомова А. Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 87–91.
2. Андрійчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1–2. С. 10–17.
3. Бокоч Ю.М. Дослідження політичної комунікації у контексті трансформації суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2017. Випуск 21. С. 47–52.
4. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії; [пер. з нім. А. Дахній, наук. ред. Б. Поляруш]. Львів : Астролябія, 2006. 416 с.
5. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну; [пер. з нім. та комент. В. М. Купліна]. К.: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
6. Дабіжа В. Політичні комунікації: аспекти розвитку. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4–5. С. 173–179.
7. Данько-Сліпцова А.А. Політико-комунікаційні процеси формування сучасного інформаційного суспільства: дис. ... к.політ наук; 23.00.02 – політичні інститути та процеси. К., 2021. 223 с.
8. Лотюк О.С. До питання співвідношення громадянського суспільства і держави. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 78–81.
9. Лучак-Фокшей Анна-Марія М. Дискурсивна прагматика соцмережевої комунікації інформаційного суспільства: дис. ...на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Львів, 2018. 207 с.
10. Матійчик А.В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України : дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук; спеціальність 23.00.02. Івано-Франківськ, 2016. 221 с.
11. Проноза І.І. Роль політичних комунікацій у сучасному інформаційному просторі. *Науковий журнал «Політикус»*. 2021. Випуск 3. С. 75–80.
12. Скакун О.Ф. Громадянське суспільство і правова держава: шляхи розвитку в Україні. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку*: Короткі тези допов. та наук. повідом. республ. наук.-практ. конф. 9–11 листопада 1995 р. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1995. С. 14–16.
13. Тищенко Ю., Байор П., Товт М., Горобчишина С. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. К. : Агентство «Україна», 2010. 148 с.
14. Popovych Y., Marakin V.I. Structural and functional aspects of political communication in the context of modern social development. «Academia Polonica» Scientific journal of polonia university. *Periodyk naukowy akademii polonijnej*. 65 (2024) nr 4/ 2024. P. 209–219.

CIVIL SOCIETY AS A SUBJECT OF IMPLEMENTATION OF POLITICAL COMMUNICATIONS IN THE SOCIAL AND POLITICAL SPACE OF UKRAINE**Grigory Bukanov***National University "Zaporizhzhya Polytechnic",**Faculty of Law, Department of Constitutional, Administrative and Labor Law**Zhukovskoho str., 64, 69011, Zaporizhzhia, Ukraine*

The article examines the features of civil society as a subject of implementation of political communications in the Ukrainian socio-political space under martial law. Civil society does not have the same value for all modern theories of democracy. Depending on the model of democracy, the approach to the place and role of civil society, its structure and functions changes: "theories of pluralistic, socialist, deliberative, corporate democracy recognize civil society as an integral actor in the democratic process, directly implementing political functions or acting as an active mediator in political discourse; in theories of liberal democracy, participatory democracy, elite democracy, civil society is valuable, first of all, in terms of developing individual components of the democratic process. It is determined that political communication in the modern socio-political space acts as a two-way communication interaction of political power, government bodies, citizens and civil society in order to legitimize political power, maintain the stability of the political system and make consensus state and political decisions. It has been proven that the basis for the functioning of a modern democratic system of political and social governance is effective and well-established political communication between the political authorities and civil society, which acts as a subject of power relations through deliberation (discussion) of current socio-political problems and political participation in making state and political decisions. According to the results of an expert survey, it was determined that after the start of a full-scale Russian-Ukrainian war, the level of political communication between the authorities and civil society decreased, and the factors increasing its effectiveness (in order of importance): factors related to transparency, accessibility of political information and the right to freedom of speech; regulation of political communication in the Internet environment; normative and legal factors.

Key words: communicative interaction, political communication, political authority, civil society, socio-political space, deliberation, deliberative democracy.